

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

ARCHITEKTŪRA IR APLINKOS KOGNITYVINIAI ASPEKTAI

Architecture and Cognitive Aspects of Environment

SUMMARY

The aesthetic discourse of Modernism that dominated the last century often offered simplified or even overtly simplistic models of architecture and urbanism. As some recent research into the legacy of architectural modernism reveals, its simplistic schemes in many cases contradicted the human need of complexity and human scale among many other things. More recently architectural discourse started embracing the findings and implications of other scholarly and scientific disciplines, including such fields as brain research or cognitive psychology. Accordingly these new interdisciplinary (or cross-disciplinary) interests give an impetus to understand the practice of architecture in a more holistic and more human and adequate ways. Nevertheless, global and local architectural practice still ignores most of these findings and many architects continue to apply dated aesthetic solutions that often contradict knowledge that is provided by other disciplines. The article provides a discussion of some new dimensions in and around architectural theory and an analysis of a few local cases that demonstrate that findings of the new sub-field known as cognitive architecture which continues to be ignored in contemporary architectural practice.

SANTRAUKA

Estetinis modernizmo diskursas, kuris dominavo visą praėjusį šimtmetį, pateikė supaprastintus ir netgi atvirai simplicistinius architektūros ir urbanistikos modelius, be to, „visagalio architekto“ vizijai neretai buvo teikiamas akivaizdus ir neginčijamas prioritetas. Kaip liudija architektūrinio modernizmo paveldo tyrimai, supaprastintos schemas daugeliu atvejų prieštaravo natūraliam sudėtingumo ir žmogiškų dimensių poreikiui. Pastaruoju metu architektūros diskursas pasidarė kiek atviresnis kitų mokslinių disciplinų tyrimams ir atradimams, įskaitant žinias, kurias teikia šiuolaikiniai neurologijos, evoliucinės biologijos sričių tyrimai ir kognityvinė psichologija. Tad vis labiau ryškėjantys tarpdisciplininiai interesai akina adekvačiau ir esmingiau perprasti, kaip praktikuojama architektūra ir kaip turėtų būti koreguojami požiūriai į žmonių

RAKTAŽODŽIAI: architektūrinis modernizmas, architektūros teorija, pažinimas, dirbtinė aplinka, erdviniai modeliai.
KEY WORDS: architectural modernism, architectural theory, cognition, built environment, space models.

gyvenamąją aplinką remiantis naujų tyrimų duomenimis. Nepaisant reikšmingų mokslinių atradimų, nemaža dalis architektų toliau siūlo atgyvenusius estetinius sprendimus, kurie akivaizdžiai kertasi su kitų mokslo disciplinų tyrimų rezultatais. Šiame straipsnyje aptariamos kai kurios naujausios architektūros teorijos ir jos prieigų prielaidos bei pateikiama keletas atvejų, liudijančių, kad praktinėje veikloje architektai dažnai nėra linkę į jas atsižvelgti.

ĮVADAS

Modernizmo ideologija ir estetika, dominavusi praėjusio amžiaus architektūroje ir urbanistikoje ir programiškai atmetusi ankstesnių epochų ir tradicijų meninį bei intelektualinį paveldą Vakarų kultūroje (ir ne tik joje), paliko ryškius ir neabejotinai ilgalaikius pėdsakus. Nepaisant retsykais išties išpūdingų atskirų moderniosios architektūros kūrėjų meninių laimėjimų, bendresne kultūrine prasme architektūrinio modernizmo medžiaginis paveldas yra gana prieštaringas. Viena vertus, nemaža dalis modernizmo meninės ideologijos įtvirtintų ir propaguotų avangardinių ir radikalių principų ilgainiui įgavo dogmatišką ir slegiantį pobūdį, tapdami nekvestionuojama globalios architektūros praktikos savastimi. Kita vertus, vis dėlto daugelis modernizmo architektūros ir urbanistikos teoretikų postulatų galiausiai pasirodė esą gana apgaulingi ir kontroversiški, o jais grįsta globali architektūros praktika įskiepijo industrinio pobūdžio monotoniją (Salingaros 2011), dažnai iki šiol nedrįstama viešai abejoti architektūrinio modernizmo teoriniais pagrindais, kurie tam tikrais atvejais šios architektūrinės ideologijos karščiausių gerbėjų sluoksniuose įgavo beveik sakralų ir keistai metafizinį pobūdį, lyg ir nebūdingą pabrėžtinai sekuliariai visuomenei. Nors stebėtina sparčią modernizmo estetikos plėtrą praėjusiame amžiuje ne-

maža dalimi nulėmė ne tiek estetinės, kiek ekonominės bei technologinės priežastys (statybinių ir konstrukcinių medžiagų prieinamumas ir pigumas, industrinis masinių statybų pobūdis, o Europoje – ilgalaikės ir plačiašakės pokario rekonstrukcijos programos), šios ideologijos padariniai tebedaro įtaką ir globaliam dabartinės architektūros bei urbanistinio planavimo/projektavimo kontekstui. Ypač dėl to, kad ideologinis ir materialus modernizmo paveldas pasirodė esąs labai nelengvai įveikiamas ir pertvarkomas, be to, daugelis išstisus dešimtmečius primygtinai skiepytų estetinių dogmų tapo architektūros praktikos konstantomis, kurios diegiamos studentams didžiumoje pasaulio architektūros mokyklų ir kurias tarsi nepatogu kvestionuoti. Kita vertus, kad ir koks radikalus ar nuosaikus būtų modernizmo ideologijos ir estetikos vertinimas, nemažai daliai šiuolaikinių architektūros ir urbanistikos klausimus narpliojančių autorių jau akivaizdu, jog modernizmo intelektinių „įrankių dėžutė“ privalu peržiūrėti, atsikratant tų, kurie visiškai nebetinka šiandieninėms problemoms spręsti, ir papildant juos naujais elementais, tinkamais spręsti aktualiausias globalias dirbtinės aplinkos problemas atsižvelgiant į darnos, tvėrmės (*sustainability*), tamprumo (*resilience*) reikalavimus ir t. t., juolab kad praėjusiame amžiuje

dauguma tokio pobūdžio problemų nebuvo ir negalėjo būti sprendžiamos tiek dėl intelektualinių instrumentų stokos, tiek ir dėl apmaudžiai vienašališko požiūrio į dirbtinę aplinką ir jos neretai dviprasmišką, o tam tikrais atvejais žalingą sąveiką su gamtine aplinka.

Pastaruoju metu vykstantys aktyvūs pažinimo procesai kitose disciplinose dabartinei architektūros ir urbanistikos teorijai bei praktikai teikia nemenkų impulsų peržiūrėti ir kvestionuoti įsisenėjusias dogmas bei intelektualines klišes, neretai kliudančias suvokti didžiulių ir tarpusavyje glaudžiai susijusių problemų kompleksinį bei tarpdisciplininį pobūdį, ypač turint galvoje, kad industrializacijos ir urbanizacijos epochoje, o pirmiausia praėjusiame šimtmeptyje sukurtas, neretai pačias biologines sistemas ir žmogaus prigimtį bei jo darnų santykį su gamta neigęs architektū-

rinis bei urbanistinis kontekstas tapo slegiantis, nedarnus, netgi anti-tamprus, akivaizdžiai stokojantis sveikai dirbtinei aplinkai būtinų savybių (Mehaffy, Salingaros 2017: 26–27). Todėl visa tai, kas vadinama „dirbtine aplinka“, reikalauja esmingai naujesnių ir šviežesnių teorinių požiūrių, taip pat ir atsakingų praktinių sprendimų. Turint galvoje, kad architektūrinė ir urbanistinė aplinka, be kitų savybių, daro didžiulę įtaką žmogaus biologinei sistemai ir jo psichologinei bei dvasinei gerovei, tos aplinkos pertvarkymo klausimai turėtų sulaukti gerokai didesnio ne tik teoretikų, bet ir šiuolaikinių praktikų dėmesio, o kartu ir kritiškesnių, išlaisvinančių požiūrių į neretai slegiantį ir ribojantį modernizmo ideologijos mentalinį paveldą, kad jo rezultatus būtų galima iš esmės koreguoti nekartojant ankstesnei praktikai būdingų klaidų.

MODERNIZMO IDEOLOGIJOS IR ESTETIKOS PAVELDO PROBLEMOS

Dvidešimtojo amžiaus architektūros, grįstos modernizmo paradigma, paveldas yra pernelyg įvairus, anaip tol nevienareikšmis ir sudėtingas, kad jį būtų įmanoma išsamiai ir adekvačiai išanalizuoti turint galvoje neišvengiamai ribotą straipsnio apimtį. Tačiau net ir nekeliant sau neįgyvendinamo uždavinio, šių svarstymų kontekste būtina pabrėžti, kad modernizmo raida ir jo idėjų sklaida ypač sparčiai vyko po Antrojo pasaulinio karo, kai šioji architektūros estetika buvo pasitelkta pokario rekonstrukcijos bei masinio aprūpinimo būstais programų gyvendinimui, kuris padarė esminę įtaką tiek Vakarų, tiek kitų kultūrų regionams

transformuodama daugelio šalių urbanistinę architektūrą, miestų sandarą bei visą dirbtinę aplinką (suvokiamą plačiąja prasme). Ne paslaptis, jog praėjusiame amžiuje kartu su suvešėjusia revoliucingo avangardo ir modernizmo ideologija įsigalėjo ir „visagalio architekto“ kultas, t. y. įsitvirtino mitologema virtęs abejotinos vertės požiūris, kad profesionalus architektas-projektuotojas yra vienintelis pajėgus ne tik sukurti ar pertvarkyti žmonių gyvenamąją aplinką, bet ir atsiliiepti į esmingiausius laikmečio ir visuomenės iššūkius ir netgi nukreipti visuomenės raidą įsivaizduojamos pažangos linkme. Tokios architekto kaip virš mi-

nios iškilusio visaregio antžmogio idėjos buvo persmelkusios įvairių iškilių ir labai skirtingai maščiusių bei kūrusių dvidešimtojo amžiaus architektų ir urbanistų – pavydžiui, Franko Lloyd Wrighto, Le Corbusier, Constantino C. Doxiadiso arba Richardo Buckminsterio Fullerio – raštus. Nors šiandien andainykštis „visagalio architekto“ įvaizdis yra gerokai išblukęs ir panašios nuomonės apie architekto ar planuotojo galias yra priskirtinos praėjusio amžiaus architektūrinių-intelektualinių idėjų archyvui, jos vėl atgijo ir įgijo naujas formas vartotojiškoje visuomenėje atsiradus architekto-žvaigždūno (*starchitect*) reiškiniui, kurį pastaraisiais dešimtmečiais puoselėjo suprekintos masinės komunikacijos (žiniasklaidos) priemonės ir kuriomis sumaniai manipuliavo tarptautinis statybos verslas bei kiti nekilnojamojo turto rinkos subjektai. Suprantama, šiandien apie modernizmo paveldą tenka kalbėti gana sąlygiškai, kadangi šiuolaikinė architektūros ir urbanistikos praktika nemenkai transformavo ir patį modernizmą arba, trumpiau kalbant, suplakė modernizmo estetines nuostatas ir kai kurių iškilių architektūros kūrėjų idealizmą su statybų verslo ekonominiiais interesais. Todėl kai kurie pozityvūs modernizmo estetikos aspektai buvo taip pat ignoruojami iškeliant ir sureikšminant labiausiai tuos, kurie glaudžiai sutapo su statybų verslo ir nekilnojamojo turto rinkos poreikiais. Tad kaltinti patį modernizmą dėl visų šiuolaikinės dirbtinės aplinkos problemų ir ydų nebūtų visiškai teisinga, juoba, kaip pažymi iškilus moderniosios architektūros istorikas ir kritikas Kennethas Framptonas, vertinant „šiuolaikinę globalią statybos produkciją, totali moder-

nizacijos (sic!) barbarybė yra atstumianti. Galima prisiminti negailestingą Londono destrukciją apstatant jį ištaigingais daugiaaukščiais bokštais, kurie dabar supa visą centrą. Kita vertus, esama ir jautrių (jei neturime geresnių sąvokų) kritinį regionalizmą įkūnijančių architektų, kurie yra sukūrę keletą itin aukštos kokybės statinių visame pasaulyje“ (Samalavičius 2017: 165). Kita vertus, architektūrinio modernizmo ideologija ir estetika šiuose procesuose atliko anaip tol ne epizodinį vaidmenį. Pasak kito tarptautiniu mastu gerai žinomo architekto ir itin negailestingo modernizmo kritiko Leono Kriero, modernizmo persiėmusi pasaulėžiūra „uzurpavo ne tik „naujumą“, bet ir „modernybės“ sąvoką. Tačiau naujumas yra tai, kas primetama iš pašalies ir geidžiama individualiai. Didžioji šio geismo dalis nėra motyvuota individualaus fizinio lūkesčio ar „poreikio“, be to, ką Rene Girardas vadino „metafiziniu geismu“. <...> Architektūrinis modernizmas yra architektūros esperanto kalba, kuri yra priklausoma nuo sintetinių statybinių medžiagų ir šilumos kontroliavimo mechanizmų. Problemiška yra ne tiek jo kilmė ir prigimtis, kiek pretenzijos tapti vienintele teisėta modernybės kalba, skelbiant, kad tradicinė architektūra ir jos technologijos yra „istorinio pobūdžio“ ir dėl šios priežasties jos yra „pasenusios ir anachronistinės“ (Samalavičius 2017: 78). Nors iškilūs praėjusio amžiaus Vakarų architektūros ir urbanistikos istorikai – pavydžiui, Spiro'as Kostoffas (Kostoff 2005), Christianas Norberg-Schulzas (Norberg-Schulz 1979, 1980) arba seras Peteris Hallas (Hall 2002) ir daugelis kitų įtikinamai atskleidė architektūrinį modernizmą

grindusių teorinių schemų silpnąsias vietas ir išryškino esmingesnes modernistinės urbanistinės praktikos ydas, tačiau nepaisant solidžios akademinės kritikos, tos pačios klaidos iki šiol tebėra kartojamos globaliu mastu. Kai kurie pastaruoju metu šiuolaikinį architektūrinį bei urbanistinį miestų kontekstą tyrinėjantys autoriai, pavyzdžiui, Ali Madanipouras arba Eamonnas Canniffe, savo veikaluose išsamiai išanalizavo dėl modernizmo ideologijos poveikio suformuotų viešųjų erdvių ypatumus, atkreipdami dėmesį į tai, kad daugelis akivaizdžių modernistinės erdvinės sandaros ydų buvo paverstos menkai kvestionuojamomis dorybėmis (Madanipour, 2003, Canniffe, 2006).

Deja, nepaisant gausėjančių kritinių įžvalgų, globalus architektūros diskursas iki šiol nėra linkęs tinkamai įvertinti modernizmo ideologijos ir estetikos poveikio gyvenamajai aplinkai kritiką ar juo labiau koreguoti profesionalių architektų rengimo programas taip, kad esmingiausios klaidos nebūtų iš naujo reprodukuojamos. Nenorą peržiūrėti architektūrinio modernizmo estetikos pagrindus liudija architektų profesinės bendruomenės santūrumas, netgi savotiška tyla, su kuria buvo sutiktos pripažinto architektūros kritiko Peterio Buchanano įžvalgos, prieš daugiau nei pusšimtį metų išdėstytos serijoje straipsnių, paskelbtų plačiai skaitomame ir išties įtakingame pasaulio architektūros žurnale *The Architectural Review* (Buchanan 2011–2012). Kartu su išsamiomis pastabomis išdėstytas šio kritiko raginimas iš esmės peržiūrėti pagrindines modernizmo dogmas ir jų poveikį pastarųjų dešimtmečių praktikai adekvataus atgarsio iki šiol nesulaukė.

Tai leidžia teigti, jog tarptautinėje architektūros profesionalų bendrijoje modernizmo kritika laikoma savotiška erezija, juoba kad ne mažiau santūriai ši bendruomenė pasitiko griežtą kritiką, kurią išdėstė ne mažiau iškilus modernizmo architektūros kritikas Peteris Blake'as, iki šios knygos pasirodymo, beje, paradoksaliai garsėjęs kaip aistringas šios estetikos šalininkas ir gynėjas (Blake 1977). Ilgametė modernizmo analizė privertė jį suabejoti šios estetikos ideologijos subrandintais rezultatais. Panašiai susiklostė ir dar vienas konceptualus bandymas radikaliai nuvainikuoti architektūrinį modernizmą: antai išsami, skrupulinga faktų analizė grįsta ir puikiai dokumentuota anglų architekto ir inžinieriaus Malcolmo Millais knyga, skirta tarptautiniam architektūros modernizmui (Millais, 2009), buvo sutikta gana šaltai, o kai kurie įtakingi ir šiaip jau įžvalgos nestokojantys recenzentai ne itin pagrįstai priekaištavo autoriui už tai, esą šis, kritikuodamas modernizmo paveldą, nepateikė jokių alternatyvų (Heathcote 2009).

Tad apibendrinant išdėstytas pastabas galima drąsiai pridurti, kad nors modernizmo paveldas šiandien vertinamas gerokai kritiškiau nei prieš keletą dešimtmečių, atviros, visapusiškos ir bekompromisiškos modernizmo kritikos šiuolaikiniame architektūros diskurse vengiama, nors pastaruoju metu vis dažniau pasirodo kryptingų kolektyvinių akademiųjų veikalų, kuriuose kritiškai svarstomas ir iš esmės kvestionuojamas modernizmo ideologijos ir estetikos poveikis architektūros bei miestokūros praktikai (Samalavičius 2017). Tačiau kol nebus atvirai, išsamiai ir visapusiškai aptartas modernizmo ideologijos ir este-

tikos poveikis globalaus masto architektūros bei urbanistikos procesams, kurie sparčiausiai vyko pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, ir juo labiau architektūrinio modernizmo virsmas iki šiol globaliai dominuojančiu kultūros diskursu, nulėmusiu architektūros „kalbą“, bus sunku tikėtis esmingo dabartinės paradigmos pokyčio, kuris dėl įvairių priežasčių yra ne tik pageidautinas, bet ir

būtinas. Turint galvoje, kad per labai trumpą laiką didžioji planetos gyventojų dalis persikėlė į urbanistinę aplinką, kurioje žmonės gyvena vos šešis–septynis tūkstantmečius ir kuri radikaliai kinta, tokio pobūdžio klausimų analizė yra galiausiai neišvengiama, jei norima, kad ta aplinka būtų ne gniuždanti, niokojanti, o stiprinanti ir įtvirtinanti žmogaus žmogiškumą.

NAUJAS ARCHITEKTŪROS PAŽINIMO KONTEKSTAS

Vis dažniau pripažįstama, kad dirbtinė aplinka daro neabejotinai didelę įtaką joje gyvenančiam ir su jos objektais nuolatos susiduriančiam, jų poveikį patiriančiam žmogui. Nors moderniojoje kultūroje ilgą laiką dominavo išimtinai preskriptyvinio pobūdžio teorijos, nustatiusios ir neretai primetusios ir įsakmiai nurodžiusios, kaip žmonėms derėtų reaguoti į jiems kuriamos architektūros kontekstą, pastaruoju metu imta rimčiau ir nuodugniau domėtis individų psichologiniais santykiais su jų gyvenamąja aplinka. Pagausėjo darbų, kuriuose architektūros teorija siejama su biologijos, psichologijos bei neurologijos tyrimų rezultatais, svarstomas jų pritaikomumas žmonių santykio su gamtine ir dirbtine aplinka analizei, o tokia naujų kelias disciplinas aprėpianti mokslo interesų konfiguracija atveria galimybę atsirasti naujoms perspektyvoms, kol kas savo vietos tebeieškančioms tarpdisciplininėms mokslo sritims, pavyzdžiui, „neuro meno istorijai“ (Mallgrave 2011: 3). Nors neurologijos tyrimų poveikis architektūros ir urbanistikos teorijai šiuo metu tebėra pradinių, nors vis intensyvesnių,

tyrimų stadijoje, nėra jokios abejonės, kad šios kompleksiškos srities tyrimai bus plėtojami ir toliau, o jų rezultatai padarys neišvengiamą įtaką geresniam ir adekvatesniam suvokimui, kaip dirbtinė aplinka veikia žmonių sąmonę ir pasąmonę.

Dar viena iš pastaruoju metu sparčiai besivystančių tyrimo sričių susijusi su kognityviniais architektūros tyrimais (arba pažinimo bei architektūros santykiais), kurių nagrinėjimui jau skiriami specialūs monografinio pobūdžio darbai (Sussman ir Hollander 2015). Tokio pobūdžio tyrimuose, pasitelkus architektūrą ir urbanistinę aplinkos pavyzdžius, gilinamasi į tai, kaip žmonės suvokia juos supančią aplinką ir kokią įtaką aplinkos suvokimas daro kitiems pojūčiams ir sąmonei. Suprantama, tam tikrą pagrindą tokio pobūdžio interesams sukūrė jau anksčiau įvykęs fenomenologijos persikėlimas iš grynai filosofinės disciplinos į architektūros bei aplinkos tyrimų sritį. Išsamesnį ir gilesnį architektūros kaip vizualaus reiškinių supratimą paskatino tokių dvidešimtojo amžiaus filosofų bei architektūros teo-

retikų, fenomenologinio lauko tyrėjų, kaip Maurice'as Merleau-Ponty (Merleau-Ponty 1942), Steenas Eileris Rasmussenas (Rasmussen 1955), Christiano Norberg-Schulzo (Norberg-Schulz 1979), o pastaruoju metu – Juhanio Pallasmaa (Pallasmaa 2005) veikalai. Kai kurie autoriai, nagrinėjantys juslių įtaką architektūros bei urbanistinio konteksto pažinimui, pažymi, kad anksčiau (t. y. moderniosios architektūros dominavimo laikotarpiu) buvo linkstama atskirti ir izoliuoti žmogaus pojūčius ir sureikšminti grynai vizualinį patyrimą, tuo tarpu iš tiesų pojūčiai yra glaudžiai tarpusavyje susiję ir jų įvairovė bei kompleksškumas lemia dirbtinės aplinkos patyrimą (Erwine 2017: 24).

Tokio pobūdžio pokyčiai tyrimų prioritetų srityje akina iš naujo permąstyti daugelį moderniosios architektūros ir urbanistikos teorinių postulatų. Antai kognityvinių architektūros pagrindų kūrėjai Anna Sussman ir Justinas B. Hollanderis yra nurodę, kad ankstesnioji modernistinė architektūra nė kiek neatsižvelgė į tokius žmogaus aplinkos aspektus, kaip į statinių buvimą orientacijos erdvėje inagiais ar jų tapsmą apsaugos ekranais (Sussman ir Hollander 2015: 25). Šios srities tyrimų plėtra liudija, kad tiek modernioji architektūra, tiek jos teoriniai pagrindai neretai ignoravo ar dargi neigė esminius vizualios aplinkos suvokimo principus. Nuolatos didėjančios, gigantiškus mastus įgaunantys urbanistinių erdvių dydžiai ir masteliai bei kartu su jais praėjusiame amžiuje išgailėjusi aukštybinių pastatų statybos praktika buvo susijusi su vizualiųjų reiškinių psichologinio poveikio ignoravimu ir

buvo visiškai atitrūkusi nuo žmonių gebėjimo suvokti ir adekvačiai reaguoti į aplinkos objektus. Pasak Sussman ir Hollanderio, mastelio paisymas projektuojant miesto erdvinę aplinką turėtų būti itin svarbus, kadangi žmogus geba tinkamai išvelgti kito asmens judėjimą būdamas nuo jo ne didesniu nei 100 metrų atstumu, ir toks santykis (sėkmingais atvejais) pasireiškia sporto aikštynuose, stadionuose bei erdvėse, kuriose statomi vieši monumentai (Sussman ir Hollander 2015: 84). Formuojant miesto viešąsias erdves svarbu paisyti ir to, kad žmogaus veido išraišką išvelgti galime iš ne didesnio nei 35 metrų atstumo (Sussman ir Hollander 2015: 89). Atsižvelgimas į tokius duomenis didina žmonių psichologinį saugumą miesto erdvėse ir viešųjų erdvių patrauklumą.

Verta pridurti ir tai, kad nors pastaruoju metu labai pagausėjo dėmesio architektūros ir miestų darnos bei tvermės problematikai, susidomėjimas architektūra kaip psichologinio ir dvasinio komforto ir gerovės šaltiniu kol kas yra tik atskirų autorių ir nedidelių tyrėjų bendruomenių intereso objektas. Kita vertus, stebint sparčią susidomėjimo kai kuriomis aktualiomis sritimis (pavyzdžiui, biofilija) dinamiką, galima pagrįstai tikėtis, kad architektūrinės ir urbanistinės aplinkos bei psichologinės ir dvasinės gerovės santykiams bus skiriama vis daugiau dėmesio. Biofilija, t. y. adekvačiu žmogaus biologinė prigimties ir aplinkos supratimu grįsti dirbtinės aplinkos tyrimai, liudija didžiulį potencialą, slypintį tinkamai suvokto projektavimo galimybėse (Kellert, Heerwagen ir Mador 2008).

NAUJA PROJEKTAVIMO PARADIGMA IR MODELIŲ KALBOS GALIMYBĖS

Architektūros ir urbanistikos teoretikas (ir, beje, pripažintas matematikas) Nikos A. Salingaros pastarojo meto knygoje ir straipsniuose ne kartą grįžta prie temos, kurią analizuoja įvairiais aspektais pasitelkdamas modernizmo paveldo kritiką. Nikos Salingaros ne kartą yra tvirtinęs, kad įsigalėjusi modernizmo estetika išstūmė ir niveliavo tradicinius statybos būdus, taip pat per daugelį šimtmečių susiformavusias architektūros „kalbas“, kurias įveikė su pažangos ideologija glaudžiai susijęs modernizmas, suteikęs sau išskirtinę teisę kalbėti pažangos ir mokslo vardu. Vienoje savo naujausių studijų tyrinėtojas be užuolankų nurodo, kad modernistinė paradigma įveikė tradicinius statybos būdus, pašalino iki tol vyravusį adaptyvių erdvių kūrimo prioritetą pakeisdama jas psichologiškai gniuždančiomis erdvėmis, todėl, anot jo, atsikratyti išties šimtmetį dominavusia paradigma bus ne tik labai nelengva, bet netgi skausminga (Salingaros 2017: 5–6). Vis dėlto, jo nuomone, globalus paradigmos pobūdis yra neišvengiamas ne tik dėl to, kad didžioji šiuolaikinės architektūros dalis kuria tvarumo ir tamprumo stokojančią dirbtinę aplinką, bet ir dėl to, kad jau daugiau nei šimtmetį žmonės verčiami gyventi atgrasioje, dvasiškai ir psichologiškai juos gniuždančioje ir traumuojančioje urbanistinėje aplinkoje. Jis atkreipia dėmesį, kad modernizmo pomėgis kopijuoti (klonuoti) formas ir pavidalus tapo beveik visuotinė manija nustekendamas ir sunaikindamas gyvenamosios aplinkos įvairovę. Toks projektavimas skatino ne kūrybą, o mechaniską ir vergišką projektuotojų se-

kimą madingų objektų stilistika ir semantika. Tai sąlygojo dominuojanti industrinės epochos paradigma: „Įsibėgėjant industrializacijai, projektavimo paradigma drastiškai pakito – užuot kūrus formas, imta jas kopijuoti. Tai tapo anks tyvosios masinės gamybos esme. Identiškos, tariamai labai paprastos ir nebrangios kopijos virto norma ir pagrindine industrinio projektavimo kliše. Tačiau identiškų kopijų gaminimas reiškė, kad projektuojama ignoruojant vietos specifiką ir jėgas, verčiančias prisitaikyti prie aplinkos. Industrinė epocha pasinėrė į monotonišką linijinio pobūdžio kopijavimą“ (Salingaros 2017: 9). Industrinis statybos pobūdis, šalia kitų savo ydų, sukėlė nemenkus psichologinius padarinius: „Aplinkos vienodėjimas smarkiai paveikė žmonių psichiką. Įsivyravo pasaulėžiūra, pagal kurią vizuali monotonišką, išstumianti natūralių formų įvairovę, anksčiau laikytą išskirtine aplinkos ypatybe, tapo viešuoju gėriu. Industrinė gamyba, užtikrinanti ekonominę augimą ir gerovę, neišvengiamai remiasi monotonišką, taigi projektavimo įvairovė yra neabejotinas ekonominės plėtros stabdis“ (Salingaros 2017: 9). Tačiau erdvių projektavimas, kaip pabrėžia teoretikas, gyviems organizmams esmingai skiriasi nuo jų projektavimo mašinoms, o didieji architektūrinio modernizmo ideologai – pavyzdžiui, Le Corbusier – be jokių užuolankų ciniškai skelbė, kad šiuolaikinė aplinka kuriama pritaikant mašinos modelį (plg. „namas – gyvenimui skirta mašina“, gatvė – judėjimui skirta mašina ir t. t.). Nelaimė, Le Corbusier ir jo gausių sekėjų iš CIAMO (Moderniosios architek-

tūros tarptautinio kongreso) veiklos dėka toks mechaniškas modelis buvo pritaikytas ne tik šiuolaikinių miestų statybai, bet ir jų interpretavimui, tad klaidinga teorija grindė netikusią praktiką, o šioji – dar labiau klaidinančią teoriją.

Išryškindamas naujos projektavimo paradigmos gyvybišką poreikį, Salingaros atkreipia dėmesį į tai, kad architektams jau prieš keletą dešimtmečių buvo pateiktas labai perspektyvus intelektualinis instrumentas, leidžiantis projektuoti ne industrinio pobūdžio ir ne mašiniai, bet gyviems individams skirtą ir jiems tinkamą aplinką. Tai pirmiausia garsaus architektūros teoretiko ir praktikuojančio architekto (beje, taip pat matematiko) Christopherio Alexanderio veikalai, o ypač jo traktatas *Modelių kalba*. Šiame viename reikšmingiausių ankstyvųjų savo veikalų Alexanderis išdėstė ne tik teoriškai grįstus, bet ir daugybinius eksperimentais bei stebėjimais patvirtintus erdvės organizavimo principus, glaudžiai susietus su žmogaus juslių galiomis suvokti įvairius erdvinės aplinkos aspektus (Alexander 1997). Jo tyrimų fundamentalumą pastaruoju metu pabrėžia įvairių sričių, ne tik architektūros, specialistai.

Galima pridurti, kad jis taip pat pateikė daugiau nei du šimtus atviros ir uždaros erdvės modelių, kurių tinkamas poveikis žmogui buvo įrodytas pasitelkus tiek tyrimus, tiek eksperimentus. Savo vėlesniajame monumentaliame keturių tomų *Opus Magnum*, pavadintame *Tvarkos prigimtis*, apibendrindamas kelių dešimtmečių trukmės tyrimų rezultatus, Alexanderis yra pabrėžęs, kad praėjusiame amžiuje architektūros prigimtis buvo suvokiama iš esmės klaidingai, todėl dėl netikiosios praktikos poveikio tiesiog išnyko elementarus supratimas, ką reiškia gera gyvenimo tėkmė. Anot Alexanderio, „modernioji aplinka dažnai yra tokia svetima, kad dabartiniame pasaulyje pamiršome net tai, kaip turime elgtis, ir netgi tai, ką reiškia būti asmeniu. Taip pat sugebėjome pamiršti ir tai, kaip mūsų asmeniškumas yra priklausomas nuo esamos fizinės pasaulio struktūros“ (Alexander 2005: 42). Baigiant šias išvalgas galima pridurti, kad Alexanderio „modelių kalbos“ koncepcija pasižymi išties rimtu potencialu atnaujinti architektūrologijos ir urbanistikos „įrankių dėžutę“. Išsamesnė šios koncepcijos analizė bus jau kitos publikacijos objektas.

IŠVADOS

Čia išdėstyti svarstymai sudaro pagrindą teigti, kad modernizmo ideologijos ir estetikos paveldą būtina toliau kryptingai analizuoti išryškinant esminiausias jo prieštaras ir klaidas, kurios, remiantis jos dogmomis, buvo įtvirtinamos praktikoje, tuo pačiu rengiant dirvą naujų perspektyvesnių požiūrių įsitvirtinimui architektūros bei urbanistikos diskursuose arba, kaip kadaise yra taikliai pasakęs vienas alternatyviosios eko-

nomikos pagrindų kūrėjų E. F. Schumacheris, laukiant tinkamo vėjo, būtina paruošti laivo bures... Ieškant naujų perspektyvesnių požiūrių ir teorinių konstrukcijų, sudarančių sąlygas giliau ir visumiškiau interpretuoti žmogaus ir jo aplinkos santykius, yra visiškai natūralu remtis kitų, mažiau dominuojančios ideologijos suvaržytų disciplinų laimėjimais ir atradimais, suprantama, atrenkant tai, ką galima susieti su dirbtinės

aplinkos kūrimo ir perkeitimo sfera. Sparčiai besivystančių šiuolaikinių mokslo sričių (neurologijos, evoliucinės biologijos, kognityvinės psichologijos ir kt.) laimėjimus ne tik galima, bet ir būtina integruoti į architektūrologijos ir urbanistinės teorijos žinojimo lauką. Taip pat galima pritarti idėjoms, kad tiek architektūros praktikai derėtų remtis tais dalykais, kurių tinkamumą įrodė projektavimo praktika (Salingaros 2017), tiek architektų rengimo programas derėtų

susieti su tyrimais ir „klinikinė praktika“ (Eberhard 2007: 126). Šiandieniniai iššūkiai, kuriuos globaliai visuomenei meta klimato kaitos bei visos kitos ne kartą diagnozuotos ir aptartos ekologinės problemos, sudaro sąlygas rimčiau ir giliau domėtis žmogaus kuriama dirbtine, ypač urbanistine, aplinka ir tinkamai įvertinti ideologijas bei teorinius požiūrius, kliudančius iš esmės apmąstyti modernizmo paveldą ir pateikti architektūros ir urbanistikos kontekstą bei jį koreguoti.

Literatūra

- Alexander Christopher. 1977. *A Pattern Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander Christopher. 2005. *The Nature of Order*. Book Three: A Vision of the Living World. Berkeley: CES.
- Blake Peter. 1977. *Form Follows Fiasco: Why Modern Architecture Hasn't Work?* Boston and Toronto: Brown, Little and Company.
- Buchanan Peter. The Big Rethink. <<https://www.architectural-review.com/essays/.../the-big-rethink/>>
- Canniffe Eamonn. 2006. *Urban Ethic: Design in a Contemporary City*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Eberhard John P. 2007. *Architecture ad the Brain: A New Knowledge Base from Neuroscience*. Atlanta: Greenway Communications.
- Erwine Barbara. 2017. *Creating Sensory Spaces: The Architecture of the Invisible*. New York and London: Routledge.
- Heatchcote Edwin. Review of Exploding Myths of Modern Architecture. <<https://www.ft.com/content/3f49e88a-feabdc0>>
- Frampton Kenneth. 2017. "Impossibility of Building Cities". Almantas Samalavičius, editor, *Rethinking Modernism and the Built Environment*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Hall Peter. 2002. *The Cities of Tomorrow*. London: Blackwell.
- Kellert Stephen R. 2008. Judith Heerwagen, Martin Mador, editors. *Biphilic Design: The Theory, Science and Practice of Bringing Buildings to Life*. New York: John Wiley.
- Kostoff Spiro. 2005. *The City Assembled: The Elements of Urban Form Throughout History*. New York: Thames and Hudson.
- Krier Leon. 2017. "Modernity and Its Discontents". Almantas Samalavičius, editor, *Rethinking Modernism and the Built Environment*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Madanipour Ali. 2003. *Public and Private Spaces of the City*. London and New York: Routledge.
- Mallgrave Harry Francis. 2011. *The Architect's Brain: Neuroscience, Creativity and Architecture*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Mehaffy Michael W. and Nikos A. Salingaros. 2015. *Design for a Living Planet*. Portland, Oregon: Sustasis Press.
- Millais Malcolm. 2009. *Exploding the Myths of Modern Architecture*. London: Frances Lincoln.
- Norberg-Schulz Christian. 1979. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Norberg-Schulz Christian. 2000. *Architecture: Presence, Language, Place*. Milano: Skira.
- Pallasmaa Juhani. 2005. *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Salingaros Nikos. 2011. "Why Monotonous Repetition is Unsatisfying", *Cornell University Arxiv*, September.
- Salingaros Nikos. 2017. *Design Patterns and Living Architecture*. Portland, Oregon: Sustasis Press.
- Samalavičius Almantas, editor. 2017. *Rethinking Modernism and the Built Environment*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Sussman Ann and Justin B. Hollander. 2015. *Cognitive Architecture*. New York: Routledge.